

א-ב של מושגים במערכת הצורות – הפועל והשם

רותי בשרי, ביה"ס "עמקים-תבור"

בינוני	פועל בזמן הווה שלעתים משמש גם כשם-עצם או כשם-תואר, לדוגמה: המתעמלת מתעמלת שלוש פעמים בשבוע. שם עצם פועל
בניין	תבנית הפועל נקראת בניין. בעברית יש שבעה בניינים בפועל, ששמותיהם נגזרו מיציקת העיצורים פ-ע-ל לתבניות השונות: פעל, נפעל, הפעיל, הופעל, פיעל, פועל, התפעל בניינים לא כבדים הם בניינים בלי דגש חזק בעה"פ: פעל, נפעל, הפעיל, הופעל , לדוגמה: חָשַׁב, נִחְשַׁב, הִחְשַׁב, הִחְשַׁב בניינים כבדים הם בניינים עם דגש חזק בעה"פ: פיעל, פועל, התפעל , לדוגמה: חָשַׁב, חָשַׁב, הִתְחַשַׁב
בסיס	שם עצם, שמוסיפים לו צורן גזירה כדי ליצור מילה חדשה: משפט + ן = משפטן ; שק + ית = שקית ; מעדן + יה = מעדנייה בסיס בסיס בסיס
גוף	הקטגוריה הדקדוקית הכוללת את ההבחנה בין מדבר, נוכח ונסתר: (1) גוף ראשון – אני – מדבר, מדברת, מדברים, מדברות לדוגמה: כתבתי, כתבנו (2) גוף שני – אתה – נוכח, נוכחת, נוכחים, נוכחות לדוגמה: כתבת, כתבת, כתבתם, כתבתן, כתוב, כתבו (3) גוף שלישי – הוא – נסתר, נסתרת, נסתרים, נסתרות לדוגמה: כתב, כתבה, כתבו
גזרה	גזרה היא קבוצת מילים שלשורשיהן יש תכונות משותפות. גזרת השלמים היא קבוצת מילים שבה כל עיצורי השורש נמצאים בכל נטיותיה של המילה, ואותיות השורש אינן משנות את התבנית (הבניין או המשקל) של המילה. זוהי קבוצת השורשים ה"נורמלית", הגדולה ביותר. בקבוצה זו שורשים בעלי שלושה עיצורי שורש ושורשים בעלי ארבעה עיצורי שורש (מרובעים). גזרת החסרים בגזרה זו פה"פ נשמטת מהמילה בכמה מנטיותיה בבניינים הלא-כבדים: פעל, נפעל, הפעיל והופעל, כאשר פה"פ היא נ, לדוגמה: נ-פ-ל < נפל, הפיל, הפל (גזרת חפ"נ), או כאשר פה"פ היא י', עה"פ שלה היא צ, ולה"פ שלה היא אחת מאותיות בקעת-גר לדוגמה: י-צ-ת < נצת, הצית, הצת (גזרת חפי"צ). במקום האות החסרה ימצא דגש משלים. גזרת הנחים בגזרה זו השורש מכיל אחת מאותיות אהו"י, והיא משתנה לתנועה אחרת או נשמטת מהמילה, אך אין במקומה דגש משלים. בגזרה זו כמה קבוצות: נפ"א - לדוגמה: א-כ-ל; א-מ-ר; א-פ-ה; א-ה-ב נפ"ו - לדוגמה: י-ל-ד; י-ר-ד; י-ש-ב; י-ד-ע נע"ו - לדוגמה: ק-ו-מ; ב-ו-א; ש-י-ר; ד-י-נ נל"ה - לדוגמה: פ-נ-ה; ב-נ-ה; ר-א-ה; ש-נ-ה נל"א - לדוגמה: ק-ר-א; מ-צ-א; ח-ב-א; ר-פ-א בגזרה זו שתי אותיות השורש האחרונות (עה"פ, לה"פ) זהות, ולכן אחת מהן נשמטת בכמה מנטיות המילה ויש במקומן דגש משלים, אם אינן בסוף המילה. לדוגמה: ס-ב-ב; ג-נ-נ; פ-ר-ר

<p>נקודה בתוך אחת מאותיות השורש המצביעה על הכפלת האות. קיימים שני סוגים של דגש חזק:</p> <p>דגש בעה"פ הקיים בכמה מתבניות המילים (בבניינים הכבדים: פיעל, פועל והתפעל) המצביע על מכפל (אות כפולה) ומאפשר שימוש בארבע אותיות שורש. לדוגמה: סַפֵּר, צִלְצַל, הִתְלַבֵּש</p> <p>משלים אות שנשמטה מהמילה או נבלעה בה. מצוי בכמה נטיות בגזרת החסרים, בכמה נטיות בגזרת הכפולים ובבניין נפעל בעתיד. לדוגמה: יִפֹּל, הִפִּיר, מָפַל, מָלָה, הִגְנוּ, יִפְּנֵס</p>	<p>דגש חזק</p> <p>דגש תבניתי:</p> <p>דגש משלים:</p>
<p>זמן התרחשות הפעולה הגלומה בפועל: עבר, הווה, עתיד. דוגמה: אתמול הוא למד; היום הוא לומד; מחר הוא ילמד</p>	<p>זמן</p>
<p>המילים נחלקות לחלקי דיבר על פי מאפייניהן לקבוצות הבאות:</p> <p>שם-עצם – מילה המתארת דבר מוחשי או מופשט שניתן לשייך למישהו. לדוגמה: ילדי, אהבתך, קפיצתו, הבלון שלי, הצל שלו</p> <p>שם תואר – מילה המתארת את שם העצם. ניתן להטותה בארבע צורות (יחיד, יחידה, רבים, רבות) ולהוסיף לה "יותר", "פחות", "הכי", לדוגמה: יותר גדול, הכי גדולה, פחות גדולים, גדולות פועל - מילה המציינת פעולה ושניתן לשנות את זמנה. לדוגמה: כתב, כותב, יכתוב; חשבת, אני חושב, נחשוב</p> <p>תואר הפועל – מילים המתארות את הפועל. לא ניתן להטותן. לדוגמה: הוא ישן עכשיו, נחזור מחר, נשארת כאן, צעקת פתאום</p> <p>מילות יחס - מקשרות בין מילים במשפט לדוגמה: את, עם, אֶל, עַל, בתוך, בגלל, אצל, בין, מן, כמו, בְּ, לְ ניתן להטות אותן, לדוגמה: אֶל, אליי, אליך, אלינו, אליהם, אליו</p> <p>מילות קישור – מקשרות בין משפטים. לדוגמה: ש... כש... כאשר, כי, אם, אך, אבל, לכן, למרות זאת בניגוד למילות היחס, לא ניתן להטות אותן!</p>	<p>חלקי הדיבר</p> <p>מילות תוכן:</p> <p>מילות תפקוד:</p>
<p>המילה "של" ונטיותיה: שלי, שלך, שלו, שלנו וכד'.</p>	<p>מילת שייכות</p>
<p>עיצורים שאינם עיצורי שורש, המופיעים במילה. לדוגמה: התכתב, מכתב, כותבים, מכתביה</p> <p>עיצורי התבנית (הבניין והמשקל) שאינם השורש (מתנ"ה). לדוגמה: התכתב, הכתיב, מכתב, הכתבה, כתבן, תכתובת, וכן מוספיות היוצרות מילה חדשה על ידי הוספתן לבסיס, לדוגמה: מכתביה, כתובית</p> <p>מוספיות זמן וגוף בפועל; מוספיות נקבה, רבים ושייכות בשם, כינויי גוף במילות היחס. לדוגמה: (מכתבים, מכתבו, ילדה, שמעת, גדולות, בגללך)</p>	<p>מוספיות</p> <p>מוספיות גזירה:</p> <p>מוספיות נטייה:</p>

<p>זכר או נקבה</p> <p>מתייחס למינה של המילה, שנקבע באופן שרירותי, סתמי: לדוגמה: דלת = נקבה ; חלון = זכר ; שמש – זכר ונקבה (זו"נ)</p> <p>לבני אדם ולבעלי חיים יש מין ביולוגי, מין "אמיתי". לדוגמה: ילד-ילדה ; סוס – סוסה ; צפרדע זכר – צפרדע - נקבה</p>	<p>מין</p> <p>מין דקדוקי:</p> <p>מין ביולוגי:</p>
<p>יחיד, יחידה או רבים, רבות. צורן הרבים (ים, ות) הוא צורן מספר. דוגמה: חייל = יחיד; חיילים = רבים</p>	<p>מספר</p>
<p>לבניינים ולמשקלים - תבניות הפועל והשם, יש משמעות.</p> <p>פעיל - מתייחס לעושה הפעולה, לדוגמה: האיש כותב הבניינים הפעילים הם: פעל, הפעיל, הופעל. נפעל הוא פעיל לעתים רחוקות, לדוגמה: נכנס, נלחם</p> <p>סביל- מתייחס למי שהפעולה נעשית עליו, לדוגמה המכתב נכתב הבניינים הסבילים הם: נפעל (בד"כ), הופעל, פועל.</p> <p>פעיל גורם - גורם למישהו אחר לפעול, לדוגמה: מכתיב לרוב בבניין הפעיל, לעתים גם פיעל.</p> <p>הדדיות - לפחות שני צדדים עושים את הפעולה זה לזה, לדוגמה: מתכתב. לרוב בבניין התפעל.</p> <p>חזרה - הפעולה חוזרת אל מי שעושה אותה בעצמו, לדוגמה: מתלבש . בבניין התפעל.</p> <p>שינוי והתהוות - התרחשות הנעשית כאילו מעצמה, לדוגמה, מתפתח לרוב בבניין התפעל.</p> <p>למשקלים השונים משמעויות שונות, לדוגמה: משקל בעלי מקצוע (נגר, ספר, קצב, טבח) משקל מחלות (אדמת, חצבת, חזרת) ועוד. יש משקלים רבים עם משמעויות שונות, ולעתים יש למשקל יותר ממשמעות אחת. לדוגמה: משקל קְטָלָת הוא משקל מחלות (אדמת, חצבת, חזרת) וגם קבוצות (רכבת, טייסת, צנרת).</p> <p>לצורני הגזירה המתווספים לשם יש משמעויות שונות. למשל: און להקטנה (חדרון), אאי לבעל מקצוע (חשמלאי), אי לשם תואר (חורפי), איות לשם עצם מופשט (ציונות).</p>	<p>משמעות</p> <p>משמעות הבניינים:</p> <p>משמעות המשקלים:</p> <p>משמעות מוספיות הגזירה</p>
<p>תבנית שם העצם ושם התואר נקראת משקל, וכדי לקרוא לה בשם משתמשים באותיות ק-ט-ל, לדוגמה: משקל מְקַטֵּל מתאים למילים כמו מגדל, משטח; משקל מְקַטְלָת למסגרת, מקטרת; משקל הקטלה להכתבה, הלבשה, משקל קיטלון לזיכרון, שיגעון .</p>	<p>משקל</p>
<p>סביל הוא זה שהפעולה נעשית עליו ולא הוא עצמו עשה את הפעולה, לדוגמה: נכתב, הוכתב, טופל (הילד טופל = טיפלו בו)</p>	<p>סביל</p>

<p>עיצור צליל המופק על ידי עצירת האוויר בחלל הפה. כשכותבים אותו הוא אות. למילים בעברית יש שלושה או ארבעה עיצורי שורש.</p>	
<p>פועל חלק דיבר המבטא פעולה או מצב ויש לו זמן (עבר, הווה, עתיד) וגוף (אני, אתה, הם וכד') הולכת, נכתוב, נחכה, גדלים</p>	
<p>פעיל פעיל הוא עושה הפעולה הגלומה בפועל: כתבתי = אני עשיתי את פעולת הכתיבה; הכתבתי = אני גרמתי לאחר לכתוב; טיפלתם = אתם עשיתם את פעולת הטיפול.</p>	
<p>צורן צירוף של עיצורים ותנועות הקטן ממילה, שיש לו משמעות. צורנים היוצרים מילים (צורן השורש וצורן התבנית) וכן מוספיות גזירה היוצרות מילים חדשות ממילה קיימת (בסיס), לדוגמה: מחשב + ון = מחשבון (הצורן הוסיף משמעות הקטנה) צורנים המטים מילה קיימת בצורות שונות: ילד + ים = ילדים; שמר + תי = שמרתי; תלמיד + ך = תלמידך; אצל + נו = אצלנו</p>	<p>צורני גזירה: צורן נטייה:</p>
<p>צורת-יסוד מילה שיש בה רק צורן שורש וצורן תבנית, ללא צורני נטייה. צורת היסוד בפועל היא זמן עבר, גוף נסתר (מצאתי < מצא) צורת היסוד בשם העצם היא צורת היחיד: ילדים < ילד (אם יש גם זכר וגם נקבה, צורת היסוד היא בזכר: זמרת < זמר)</p>	<p>בפועל: בשם העצם:</p>
<p>ציווי צורה של פועל בגוף שני (נוכח) שאין לה זמן, אלא דרך: שמור, היכנס, השלם, סדר, התפקד! לכל בניין חוץ מהבניינים הסבילים (פועל והופעל) יש צורת ציווי.</p>	
<p>צירוף סמיכות צירוף של שני שמות עצם. לדוגמה: שיעורי-בית, בחינת-בגרות המילה הראשונה בצירוף הנסמכת על חברתה: שיעורי-בית המילה השנייה בצירוף, עליה נסמכת המילה הראשונה: שיעורי-בית</p>	<p>נסמך: סומך:</p>
<p>קיצורים וראשי תיבות אה"י - אותיות א,ה,ו,י, המשמשות לעתים כעיצורים ולעתים כתנועות. פ-ע-ל - האותיות המייצגות את מקום השורש במילה: פה"פ - פ' הפועל - האות הראשונה של השורש עה"פ - ע' הפועל - האות השנייה של השורש לה"פ - ל' הפועל - האות השלישית של השורש חפ"נ - חסרי פה"פ נ' (ראה גזרת החסרים) חפ"צ - חסרי פה"פ י' שעה"פ שלהם היא צ' (ראה גזרת החסרים) נפ"א - נחי פה"פ א' נפ"ו/ו - נחי פה"פ י' או ו' נע"ו/ו - נחי עה"פ י' או ו' נל"ו/ה - נחי לה"פ י' או ה'</p>	

	ק-ט-ל – האותיות המייצגות את מקום השורש בשם-העצם ובשם-התואר.
שורש	צורן של שלושה עיצורים או ארבעה, התורם למשמעות המילה לדוגמה: ס-פ-ר במילה "מְסַפֵּר"; פ-ר-ס-מ במילה "פרסמתי" ד-י-נ במילה "מדינה"
שם עצם	מילה המציינת דבר מוחשי או מופשט. ניתן להוסיף לה שייכות, ה' הידיעה ובד"כ גם רבים. לדוגמה: ילד < ילדי, ילדיו, ילדיהם, ילדך, ילדתו, הילד, ילדים.
שם פועל	פועל שאין לו זמן וגוף המורכב מ-ל+ צורת המקור של הפועל, לדוגמה: ללכת, להיכנס, להחליט, לדבר, להתפעל. לכל בניין חוץ מהבניינים הסבילים (פועל והופעל) יש שם פועל משלו.
שם פעולה	שם עצם המציין שם של פעולה. שמות הפעולה נגזרים מבנייני הפועל: לדוגמה, שמירה (משקל קטילה) נגזר מבניין פעל כי שמר = עשה את פעולת השמירה.
שם תואר	מתאר שם עצם. ניתן להטותו בארבע צורות: זכר, נקבה, יחיד, רבים, ולהוסיף לו את ערך ההפלגה: פחות, יותר, הכי, לדוגמה: העץ גבוה יותר, המים חמים פחות מהשמן, הבנות הכי חזקות
תבנית	צורן שיש בו עיצורים ותנועות או רק תנועות, והוא תורם למשמעות המילה. בפועל הוא נקרא בניין, בשם העצם משקל. (ראו הסבר בערך "בניין, ובערך "משקל")
תורת הצורות	הענף בלשון העוסק במבנה הצורנים והמילה הבודדת. נקראת גם מערכת הצורות או מורפולוגיה בלעז.

כתבה וערכה: רותי בשרי

r_bashari@s-h.org.il